

VRHUNAC SUKOBA UNUTAR SRPSKOG NACIONALNOG POKRETA U AUSTRIJSKOJ DALMACIJI 1902./1903.

Tihomir RAJČIĆ
Zadar, V. Jagića 3

UDK 949.75 (1902./1903. Dalmacija)
Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 31. XII. 1997.

U ovom radu autor ispituje sukobe u Srpskoj stranci u Dalmaciji krajem 1902. i tijekom 1903. koji su bili kulminacija dugogodišnjih manje-više vidljivih sukoba dviju struja unutar srpskog nacionalizma: konzervativaca i radikala oko nekih osnovnih problema srpskog nacionalizma. Autor dalje analizira te probleme. Riječ je na prvom mjestu o sukobu oko kontrole nad *Srpskim glasom*, službenim glasilom stranke. Ovo pitanje u spomenutom razdoblju nije riješeno te je i dalje ostalo predmetom sukoba unutar srpskog nacionalnog pokreta u Dalmaciji. Programska gledišta su drugi predmet sukoba. Ona su konzervativce vodila ka tradicionalnom poimanju srpstva koje se u najvećoj mjeri iskazuje kroz pripadnost pravoslavnoj crkvi, te prihvaćanju Austro-Ugarske Monarhije kao zadanog okvira za političko djelovanje. Na drugoj strani, radikali odbijaju poistovjetiti srpstvo s pravoslavljem i imaju svoju projekciju srpskog nacionalizma koja je bez zadržke inzistirala na potpunom povezivanju svih krajeva koje smatraju srpskim sa Srbijom bez obzira na okvire Monarhije. Ova ideološka različitost odrazila se i na pitanje organizacije stranke, gdje su konzervativci htjeli zadržati odlučujući utjecaj konzerviranjem institucije "vođe" (kakav je svojevremeno bio Sava Bjelanović), dok su radikali inzistirali na potpunoj demokratizaciji te izboru vodstva. U drugoj polovici 1903. rascjep je ipak saniran. Od 14.-16. kolovoza 1903. u Splitu je održana skupština Srpske stranke. Na skupštini je revidiran njen program te je ustanovljen novi organizacijski okvir. I jedno i drugo, kao i u činjenici da je za predsjednika stranke (odnosno njenog Upravnog odbora) izabran Antun Pugliesi, srbin katolik iz Dubrovnika i pripadnik radikalne struje, potvrđuje prevlast radikalne struje u stranci. Međutim neuspjeh u rješavanju pitanja službenog glasila stranke, te gašenje neosporno radikalnog *Srpskog glasa* upućuje da konzervativci nisu bili sasvim potisnuti, što je značilo i nastavak sukoba unutar srpskog nacionalizma i nakon 1903.

Uvod

Djelovanje Srpske stranke u austrijskoj Dalmaciji moguće je kronološki promatrati u dva razdoblja. U prvom razdoblju, od 1880. do 1897. glavnu riječ u stranci vodi Sava Bjelanović, ujedno i urednik *Srpskog lista* odnosno (od 1888.) *Srpskog glasa*, službenog glasila stranke. On je, slijedeći postavke Vuka Stefanovića Karadžića, nastojao srpsku nacionalnu misao proširiti na svo stanovništvo tadašnje Dalmacije. Prva programska teza

kojom se koristio u postizanju tog cilja bila je “vjerska tolerancija”, kao način uspostavljanja srpskog narodnog jedinstva. U tu svrhu često je isticao “kitu katolika” koji su se pridružili srpskoj stranci i prihvatili srpsko nacionalno ime. S druge pak strane, Bjelanović i *Srpski glas* u dokazivanju srpske pripadnosti stanovnika Dalmacije, služe se jezičnim kriterijem ekskluzivno izjednačavajući štokavski govor sa srpskim jezikom.

U drugom razdoblju, od Bjelanovićeve smrti pa do gašenja *Srpskog glasa* krajem 1904., nema u Srpskoj stranci čvrstog vodstva. Dolazi do otvorenih polemika i sukoba koji će prouzročiti čak i rascjep u glasilu stranke *Srpskom glasu* i u vodstvu stranke. Jasno se profiliraju dvije struje, radikalna i konzervativna, koje se dalje sukobljavaju oko niza pitanja i problema u svezi definiranja ciljeva srpskoga nacionalnog pokreta u tadašnjoj Dalmaciji.

O Srpskoj stranci u Dalmaciji, a pogotovu o sukobima unutar nje u literaturi je malo pisano.

Najviše se srpskim nacionalnim pokretom u Dalmaciji bavio Kosta Milutinović. U svojim djelima pisac unutar Srpske stranke vidi latentni sukob između klerikalaca, predvođenih arhimandritom (kasnije dalmatinskim episkopom) Nikodimom Milašem i liberala koje pisac oličava u Savi Bjelanoviću. O konkretnim događajima u svezi sukoba koji je uslijedio iza Bjelanovićeve smrti, pa tako i o rascjepu 1903. pisac ne piše ništa.¹

Tereza Ganza-Aras u svom se djelu “Politika novog kursa dalmatinskih pravaša oko Supila i Trumbića”, raspravljajući o rađanju politike “novog kursa” u Dalmaciji, osvvrće i na Srpsku stranku u godinama od 1901. do 1903. Ona u Srpskoj stranci vidi tri struje. Prvu, južnodalmatinsku u kojoj glavnu riječ vode Srbi katolici oko lista *Dubrovnik*, smatra eksponentom bankarskih i trgovačkih krugova koji su svoj poslovni interes vidjeli u vezi s Bosnom i Hercegovinom, Srbijom i Crnom Gorom. Toj struji pripisuje najdosljedniji nacionalistički radikalizam jer je imala vrlo malo vjere u mogućnost života Srba u Monarhiji i jer konačno rješenje sudbine Srba vidi u akciji Srbije (ili Crne Gore), koja bi Dalmaciju ili najmanje Dubrovnik i Boku priključila sebi. Drugu struju vezuje uz Krstu Kovačevića, zastupnika u dalmatinskom saboru. Ta je struja prema autoričinim riječima eksponent sitnih trgovaca, obrtnika i inteligencije iz sjeverne Dalmacije. Osim njega uz tu grupu Ganza-Aras vezuje Špira Geruna i Nikolu Subotića, a njen politički profil opisuje kao oporbu prema Vladi i rad na unapređenju ekonomskih i kulturnih interesa Srba u Dalmaciji. Treću skupinu vidi okupljenu oko Nikodima Milaša, a smatra je eksponentom birokratskih elemenata, veleposjednika iz sjeverne Dalmacije i crkvenih krugova. Kao što vidimo, riječ je o istoj struji koju je Milutinović nazivao “klerikalnom” i “konzervativnom”. Ovu struju autorica smatra najslabijom iako formalno, u ovom razdoblju, ima vodstvo u organu stranke, *Srpskom glasu*. Politiku ove struje sagledava u suradnji s Vladom i povremenim kompromisima s Narodnom hrvatskom strankom. Pored Milaša kao glavnog predstavnika ove struje ističe Andriju Vujatovića, gradonačelnika Knina. U svom djelu

¹ Kosta MILUTINOVIĆ, *Vojvodina i Dalmacija 1760-1914*, Novi Sad, 1973.; Dvije faze u političkom razvoju Save Bjelanovića; O pokretu Srba katolika u Dalmaciji, Dubrovniku, Boki Kotorskoj, 1848-1914, *Zbornik o Srbima u Hrvatskoj*, Beograd 1989, str. 33-90.

Ganza-Aras izlaže i elemente oko kojih je dolazilo do sukoba između gore navedenih struja. Prva razlika proizlazi iz već navedenih političkih smjernica pa tako grupa oko Milaša odbacuje kao nerazumnu ideološku politiku grupe oko lista *Dubrovnik*. Na drugom mjestu to je i vjerski sukob. Naime definiranje srpstva samo na osnovu pravoslavlja nije odgovaralo pogledima struje oko lista *Dubrovnik*, dok je skupina oko Milaša sebe vidjela kao glasogovornika pravoslavnih Srba pa im gledanja Srba katolika ugrožavaju ulogu i utjecaj u srpskom nacionalnom pokretu. Prateći sukob unutar Srpske stranke Ganza-Aras zaključuje da je nakon sukoba 1901. i 1902. na skupštini stranke u Splitu, kolovoza 1903. pobjedu odnijela struja oko lista *Dubrovnik*, čiji je jedan od eksponenata, Pugliesi postao i presjednikom stranke. Na skupštini je, prema autoričinim rječima odbačena pravoslavno-klerikalna linija u politici Srpske stranke.²

Ovom temom, ali u znatno manjoj mjeri, pozabavio se i Rene Lovrenčić u djelu "Geneza politike novog kursa". Pisac, govoreći o Srpskoj stranci u Dalmaciji, naglašava krizu koja je uslijedila nakon nestanka čvrstog vodstva Save Bjelanovića. Ističe i dvije struje, konzervativnu i radikalnu, čiji sukob uzrokuje nestabilnost u stranci. Prvu struju Lovrenčić vezuje uz sjevernu Dalmaciju. Kao glavne eksponente ove struje navodi Nikodima Milaša i Vladimira Simića. Glasilom ove struje smatra *Srpski glas*. Drugu pak skupinu pisac vezuje uz južnu Dalmaciju, a na njenom čelu vidi Dušana Baljka, Vladimira Trojanovića i Antonija Fabrisa. Glasilom ove struje smatra list *Dubrovnik*. U razmatranju uzroka koji su ove dvije struje vodili u sukob Lovrenčić vidi činjenicu da prva srpstvo definira isključivo kroz pravoslavlje, dok druga predstavlja Srbe katolike, u Dubrovniku i pravoslavce, u Boki. S druge pak strane pisac naglašava činjenicu da su Dubrovnik, a pogotovu Boka, bili blizu Crne Gore, kao jednog od središta srpskog nacionalizma tog doba, što je uvjetovalo njihovu radikalnost; dok je sjeverna Dalmacija u tom smislu izdvojenija i manje sklona radikalizmu. Ovo se očituje naročito u odnosu prema Vladi i Narodnoj stranci, gdje je sjevernodalmatinska struja bila sklonija kompromisima. O događajima koji su u srpskoj stranci uslijedili 1903. Lovrenčić kaže vrlo malo. Pisac se zadovoljava samo naznačivanjem postojanja sukoba u Srpskoj stranci i nakon Kninske skupštine, 1901.³

Nasuprot literaturi, izvorni materijal pruža puno više podataka za zaključivanje i prosuđivanje. Pisanje, isprva, *Srpskog glasa* i *Dubrovnika*, a kasnije *Primorskog srpskog lista*, i *Novog srpskog lista*, pa zatim *Narodnog lista*, *Jedinstva* i *Crvene Hrvatske* donosi dosta dosad neobrađenih podataka. Stoga, zbog obima materijala, a i zbog kronološke razdjelnice koju je moguće uočiti, sukobe u srpskom nacionalnom pokretu u Dalmaciji nakon smrti Save Bjelanovića istražili smo u dva dijela. Ovdje ćemo se pozabaviti vrhuncem sukoba u Srpskoj stranci krajem 1902. i početkom 1903. Problem unutrašnjih sukoba u Srpskoj stranci u razdoblju od 1897. do 1901. obradili smo u posebnom radu.

² Tereza GANZA-ARAS, *Politika novog kursa dalmatinskih pravaša oko Supila i Trumbića*, Matica Hrvatska, Split, 1992, str. 114-119, 142-157.

³ Rene LOVRENČIĆ, *Geneza politike novog kursa*, Institut za hrvatsku povijest, Zagreb 1972, str. 121-140.

Rascjep u *Srpskom glasu*

Nakon skupštine Srpske stranke, u Kninu, listopada 1901., sukobi radikalne i konzervativne struje izgledali su riješeni, jer tijekom čitave 1902. ne nalazimo polemičkih tonova između *Dubrovnika* i *Srpskog glasa*. Međutim, događaji krajem te godine i tijekom 1903. pokazali su da je rješenje postignuto na kninskoj skupštini bilo privremeno.

Naime, u izlazuju *Srpskog glasa*, nastala je, nakon broja 48 od 11.12. 1902. stanka. Broj 49 izašao je 6.1.1903., s gotovo dva tjedna zakašnjenja. Da je u *Srpskom glasu* došlo do promjena, vidljivo je i na prvi pogled, jer je broj 49 umjesto na uobičajenih četiri izašao na samo dvije stranice. Osim toga uvodni članak "Saopštenje" donosi obavijest da je konzervativna većina Upravnog odbora Srpske stranke, na sastanku održanom 11.12. 1902. htjela Špiru Geruna ukloniti s uredničke stolice *Srpskog glasa*. On se kao formalni vlasnik, pak, nije htio odreći lista, pa mu je Odbor uskratio isplatu troškova lista, te je proglašen bankrot. Proglašeno je zatim da *Srpski glas* prestaje biti organ stranke i da će biti pokrenut novi list.⁴

Špiro Gerun je istovremeno, uz pomoć pripadnika radikalne struje nastavio izdavati *Srpski glas*.

Osam dana kasnije, 14.1. 1903., usporedo sa *Srpskim glasom*, pojavio se i *Primorski srpski list*.

Da bi se ovaj razvoj događaja mogao razumjeti, potrebno je na trenutak, baciti pogled unatrag. Naime, kada je ožujka 1901. Špiro Gerun postao urednikom *Srpskog glasa*, već je na prvi pogled bilo jasno da se uređivačka politika koju je on provodio nije u potpunosti slagala s gledištima konzervativne struje, koja je *Srpski glas* kontrolirala.⁵ Osim toga, Gerunov boravak na kongresu srpskih novinara, 1902. u Beogradu, gdje je čak od srpskog kralja dobio i odlikovanje, izazvao je podozrenje Vlade, što je sasvim odudaralo od želje konzervativaca da pložaj Srba u Dalmaciji učvrste upravo suradnjom s Vladom. Ovi elemeniti svakako su utjecali na konzervativce i njihovu odluku da uklone Geruna.

Međutim, pokušaj Gerunova uklanjanja te njegovo odbijanje da se odrekne formalnog vlasništva nad *Srpskim glasom*, možemo promatrati i u kontekstu nastojanja pripadnika radikalne struje da se domognu kontrole nad glasilom stranke. Ovo tim više što se Gerun za pomoć oko nastavka izdavanja *Srpskog glasa* obratio upravo njima, te što ubrzo nakon toga on sam napušta uredništvo *Srpskog glasa*. Osim toga valja uočiti da Gerun već 1901., u svom nastupnom članku u *Srpskom glasu*, sebe deklarira kao pripadnika radikalne dubrovačke srpske omladine U tom slučaju, gore spomenute događaje možemo označiti kao pobjedu pripadnika radikalne struje te njihov uspjeh da u Srpskoj stranci zadobiju što više utjecaja.

⁴ "Bratska raspra u tuđoj kući", *Narodni list*, 41/1903, br. 5; "Domaće viesti", *Narodni list*, 41/1903, br. 15.

⁵ O tome vidi članak "Prva riječ", *Srpski glas* 22/1901, br 11.

Promjenom u *Srpskom glasu* stvorena je nova situacija. Srpska stranka sada je imala dva lista koji su za sebe tvrdili da su glasilo stranke: *Srpski glas* kojeg su kontrolirali radikali, te *Primorski srpski list*, pod kontrolom konzervativaca.

Srpski glas uređivao je do broja 11 Špiro Gerun, a zatim njegovo mjesto zauzima Nikola Subotić. Kao vlasnik i izdavač potpisivao se Krsto Kovačević, najistaknutiji predstavnik radikalne struje u Srpskoj stranci.

Primorski srpski list uređivao je Petar Petranović, koji je se ujedno i potpisivao kao izdavač i vlasnik.

Sukob oko toga koji je od ova dva lista zaista glasilo Srpske stranke predstavljao je obnovu novinskih polemika konzervativne i radikalne struje u stranci. Ovaj je sukob međutim relativno brzo riješen. Usprkos dobivanja kontrole nad dotadašnjim glasilom srpske stranke *Srpskim glasom*, pripadnici radikalne struje nisu uspjeli nametnuti svoj odlučujući utjecaj u stranci, pa od broja 11 od 26. 3. 1903. *Srpski glas* iz svog zaglavlja izbacuje naziv Organ srpske stranke, zamjenjujući ga novim, Organ srpskog naroda. Na drugoj strani, konzervativci oko *Primorskog srpskog lista* nisu htjeli napraviti isto, inzistirajući na tezi da je list koji oni izdaju pravi nastavljatelj *Srpskog glasa* kojeg su radikali uzurpirali. Međutim *Primorski Srpski list* je prestao izlaziti s brojem 19, od 28. 5. 1903. pa je time ovaj sukob riješen.

Drugi predmet sukoba bila su programska gledišta. *Primorski srpski list* i *Srpski glas* početkom 1903. donose svoje programske članke.

Prvi je to učinio *Primorski srpski list*, člankom "Nit". Ovaj članak, iznoseći tri osnovna programska stajališta konzervativne struje, predstavlja i njihovu konačnu kristalizaciju. Na prvom mjestu je zalaganje za ostanak Dalmacije u Austrijskom dijelu monarhije, što je zapravo obnavljanje osnovnog programskog stajališta Srpske stranke, još od 1880., protivljenje sjedinjenja Dalmacije s banskom Hrvatskom. Iza ovoga slijedi kooperativniji odnos prema Vladi, te isticanje Srba kao konzervativnog elementa, na koji se, u provođenju svoje politike Vlada može osloniti. Treća točka je način osmišljavanja srpskog nacionalnog programa. Naime *Primorski srpski list* u ovom članku govori o "duševnim simpatijama" sa Srbima izvan Monarhije, te se zalaže za politiku "mudrosti i taktičnosti" nasuprot nacionalističkom radikalizmu radikalne struje. Ovo gledište značilo je zapravo odricanje od osmišljavanja ciljeva srpskog nacionalnog pokreta u Dalmaciji, izvan okvira Austro-Ugarske.⁶

Odgovarajući na ove programske koncepcije konzervativne struje, *Srpski glas*, najprije odbija zalaganje konzervativaca za "duhovne simpatije" sa Srbima izvan Monarhije. *Srpski glas* u tome vidi izdaju ideje srpskih nacionalnih ciljeva, te osuđuje konzervativce oko *Primorskog srpskog lista* za odricanje od (srpskih) državotvornih ambicija⁷ i zalaže se za razvijanje ideje o povezanosti svih Srba, bez obzira na političke granice, kao način rješavanja srpskog nacionalnog pitanja. *Srpski glas* u skladu s tim odbija prihvatiti okvir

⁶ "Nit", *Primorski srpski list*, 24/1903, br. 1.

⁷ O tome vidi: Stara igra, nova napast, *Srpski glas*, 24/1903, br. 2, "Organ srpske narodne stranke", *Srpski glas*, 24/1903, br. 18.

Austo-Ugarske monarhije, jer u njegovu gledanju državno sjedinjenje svih Srba, jedini je pravi cilj srpskog nacionalnog pokreta u Dalmaciji.⁸ Stoga ovoj struji nije do suradnje s Vladom, nego je s njom čak i u sukobu, što se najbolje vidi kroz uhićenja nekih njenih istaknutih predstavnika (Antonija Fabrisa i Uroša Trojanovićam od kojih je ovaj drugi umro u zatvoru) 1902. te kroz privremeni prestanak izlaženja lista *Dubrovnik*, glasila te struje.⁹ Osvrćući se u tom kontekstu na stanje u tadašnjoj Srbiji, *Dubrovnik* ističe da je, usprkos nasilju i lošoj vladavini kralja Aleksandra Obrenovića, prijatelj srpskog dvora i Srbije i njene misije na okupljanju srpskog naroda.¹⁰ Sasvim je razumljivo da ovakva stajališta nisu mogla naići na pozitivan odjek kod austrijskih vlasti.

Suprotnost programskih osnova konzervativne i radikalne struje o ovom pitanju, najbolje se ogleda u nazivu rubrike u kojoj *Primorski srpski list* i *Srpski glas* donose vijesti o Srbima izvan Dalmacije, odnosno Austro-Ugarske.

U *Primorsko srpskom listu* ta se rubrika naziva "Srpstvo izvan Monarhije", što je značilo apriorno prihvaćanje zadanog državno-pravnog okvira dvojne Monarhije. S druge pak strane *Srpski glas* istu rubriku naslovljuje "Srpske zemlje" donoseći tu vijesti iz Srbije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine, Vojvodine, Hrvatske i Slavonije, te s Kosova i iz Makedonije. Time on na eksplicitan način izlaže teritorijalne programske težnje srpskog nacionalnog pokreta u tadašnjoj Dalmaciji, kakvim ga radikalna struja želi oblikovati.

Na kraju valja reći da konzervativci i radikali imaju jednu dodirnu točku, protivljenje sjedinjenju Dalmacije s Hrvatskom.

Obnavljanjem polemičkih sukoba konzervativne i radikalne struje, na površinu je ponovo izašlo pitanje unutrašnjeg uređenja stranke. Ovo pitanje, sustavno postavljano na dnevni red nakon smrti Save Bjelanovića, bilo je vrlo važan predmet sukoba, tijekom novinskih polemika dviju struja Srpske stranke, 1897.-1901. Pripadnici konzervativne struje odbijali su bilo kakvo preuređenje želeći zadržati svoj odlučni utjecaj u vodstvu stranke. Isticanjem potrebe da narod ima svog vođu, željeli su produžiti karizmatski način vođenja stranke, pokušavajući na upražnjeno Bjelanovićevo mjesto instalirati svog najistaknutijeg i najutjecajnijeg pojedinca, Josu Kulišića.

S druge pak strane, pripadnici radikalne struje htjeli su pod svaku cijenu provesti unutarnju demokratizaciju Srpske stranke, želeći tako postići što veći utjecaj i tako nametnuti svoju viziju ciljeva srpskog nacionalnog pokreta u tadašnjoj Dalmaciji. Kao sredstvo pripadnici radikalne struje su kratko vrijeme bili uspješni nametnuti Srpsko bratstvo, kao

⁸ "Srpskom narodu na Primorju", *Srpski glas*, 24/1903, br. 2. U ovom članku se na vrlo dvosmislen način ipak priznaje potreba za poštivanjem Austrije, ali se interesi Srba stavljaju u prvi plan. U stvari neizravno se sugerira nemogućnost da Srbi ostvare svoje interese dok postoji Austro-Ugarska. Odnos radikalne struje prema Austro-Ugarskoj može se vrlo jasno iščitati iz članaka "Sitni novac velike politike", *Srpski glas*, 24/1903, br. 4 i "Rusijina zadaća na Balkanu", *Srpski glas*, 24/1903, br. 16. U tim se člancima iznosi stajalište da je za Slavene na Balkanu bolje podložiti se utjecaju Rusije, nego Austro-Ugarske, čime se zapravo prema Monarhiji zauzima neprijateljski stav.

⁹ O tome vidi: Stara igra, nova napast, *Srpski glas*, 24/1903, br. 2; "Njihov konzervativizam i naš radikalizam", *Srpski glas*, 24/1903, br. 3.

¹⁰ "U Srbiji", *Srpski glas*, 24/1903, br. 15. O tome vidi: Stara igra, nova napast, *Srpski glas*, 24/1903, br. 2.

organizacijski obrazac Srpske stranke i to predlažući osnovni princip - jednakost svih članova stranke.

Na skupštini stranke u Kninu, 25. listopada 1901., pitanje uređenja stranke riješeno je osnivanjem Upravnog odbora, koji je kao kolektivni organ trebao rukovoditi strankom. Međutim ovo rješenje nije otklonilo prevlast konzervativaca. Na čelu odbora bio je Joso Kulišić, najistaknutiji član konzervativne struje, a u članstvu odbora konzervativci su činili većinu.

Rascjepom, pak, u *Srpskom glasu* 1903., Upravni odbor prestaje funkcionirati, pa svi Kulišićevi pokušaji da ga sazove ostaju bezuspješni. Pripadnici radikalne struje, na stranicama *Srpskog glasa* obnavljaju tezu o "uzurpaciji nekolicine" koja vrlo loše vodi stranku, predlažući ponovo Srpsko bratstvo i njegov model demokratizacije kao idelana način uređenja stranke. Pitanje uređenja Srpske stranke riješeno je na skupštini Srpske stranke u Splitu, kolovoza 1903., o čemu nešto kasnije

Usko povezano s pitanjem uređenja stranke, ponovo se pojavio i sukob osobnih ambicija. Tijekom polemika 1897.-1901. i radikalna i konzervativna struja imale su nekoliko ljudi koji su se najače eksponirali u tim polemikama braneći njihova gladišta. Sad, međutim, situacija postaje sasvim jednostavna, jer se Joso Kulišić pojavljuje kao najeksponiraniji pripadnik konzervativne struje, dok se s druge strane, među radikalima nameće Krsto Kovačević

Kad je o Josi Kulišiću riječ, on je kao saborski zastupnik, predsjednik Upravnog odbora srpske stranke, predsjednik saborskog kluba Srpske stranke, te općinski načelnik u Vrlici, zaista imao veliki osobni ugled i znatnu ulogu unutar srpskog nacionalnog pokreta u Dalmaciji. U svezi s tim, treba ponovo istaknuti da je konzervativna struja nastojala promovirati Kulišića u vodu stranke, koji bi popunjavanjem upražnjenog mjesta Save Bjelanovića omogućio konzervativnoj struji da učvrsti svoj utjecaj. Ipak, Kulišić nije potpuno samostalna pojava. Naime, s velikom sigurnošću možemo reći da je on javno zastupao gladišta Nikodima Milaša, episkopa pravoslavne crkve u Dalmaciji, koji je zapravo bio stvarni vođa konzervativne struje u Srpskoj stranci. Stoga ne čudi što *Srpski glas* svoju polemičku oštricu najviše usmjerava na Kulišića, a posredno i na Milaša. Pored velikog broja uvreda te sumnji u osobno poštenje, *Srpski glas* najustrajnije ponavlja optužbe o Kulišićevoj uzurpaciji vlasti unutar stranke te nesposobnosti da stranku uspješno vodi. Kulišiću se također pripisuje pretjerana ovisnost o vrhovima pravoslavne crkve (čitaj o episkopu Nikodimu Milašu), pod čijim utjecajem nastupa klerikalno i natražnjački.

Krsto Kovačević se u polemikama 1897.-1901. isticao kao jedan od najagilnijih pripadnika radikalne struje ali tek nakon rascjepa u *Srpskom glasu* postaje i vodeća ličnost. To se najbolje očituje u činjenici da se nakon preuzimanja *Srpskog glasa* na njemu potpisivao kao vlasnik i izdavač. Osim toga, on je u ovom razdoblju i jedini glasnogovornik radikalne struje, pa je polemička oštrica *Primorskog srpskog lista* usmjerena najviše na njega. I u ovom slučaju nalazimo velik broj uvreda i sumnji u osobno poštenje. Međutim najustrajnije se ponavljaju optužbe o radikalizmu koji je samo maska za postizanje vlasti u stranci.

* * *

Kao što smo već rekli, *Primorski srpski list* prestao je izlaziti 20.5. 1903. s brojem 19. Iako je samo osam dana kasnije konzervativna struja pokrenula novo glasilo, *Novi srpski list*¹¹, pod uredništvom Srbina katolika Maksimilijana Srdelića, polemike su prestale. Novi srpski list nije objavljivao ništa što je moglo izazvati polemičke reakcije radikala oko *Srpskog glasa*. Čak što više, list se nije niti bavio sukobima u Srpskoj stranci, već pod utjecajem radanja politike “novog kursa” donosi priloge o potrebi Hrvatsko-srpske sloge i pomirenja.

Skupština Srpske stranke u Splitu i prestanak *Srpskog glasa*

Iako je, u drugoj polovici 1903., gotovo sasvim oslabio intenzitet obnovljenih sukoba u Srpskoj stranci, sva navedena pitanja ostala su bez rješenja. Stoga, tijekom lipnja i srpnja 1903., sva tri srpska lista koja su tada izlazila, *Srpski Glas*, *Dubrovnik*, *Novi srpski list*, donose proglose Upravnog odbora srpske stranke o sazivanju skupštine stranke. Skupština je održana u Splitu, od 14.-16. kolovoza 1903.

Tri su osnovna pitanja kojima se ona bavila: program stranke, preuređenje organizacijskog okvira stranke te u sklopu toga i pitanja vodstva i pitanje glasila Srpske stranke u Dalmaciji.

Rješavanje prvog pitanja donijelo je reviziju programa stranke. Naime od početka svoga djelovanja Srpska stranka nije formalno mjenjala programske osnove objavljene u *Srpskom listu* 1880., dakle više od dva desetljeća. Na skupštini u Splitu usvojen je program u 6 točaka, koje su imale odražavati ideološka stajališta Srpske stranke. Na prvom mjestu treba istaknuti članke 1. i 3. Programa, u kojima se kao gledište Srpske stranke ističe narodno načelo, te nastavak protivljenja sjedinjenju Dalmacije s banskom Hrvatskom, s napomenom da ta negacija nije zbog narodnosnog načela, nego iz praktičnopolitičkih razloga. Dakle u programskom smislu Srpska stranka u Dalmaciji nastavila je svoje protivljenje spajanju hrvatskih zemalja na načelu hrvatskog državnog prava.

Točka 5. Programa ponovo ističe Karadžićevu zasadu o “srpstvu triju vjera” te potreba vjerske tolerancije kao načina jačanja srpskog nacionalnog pokreta u Dalmaciji. U ovoj točki svakako treba vidjeti prevagu radikalnog (nacionalističkog) krila unutar stranke, jer je isticanje vjerske tolerancije u izravnoj suprotnosti s osnovnim gledištem konzervativnog krila *Srpske stranke*, koje je pripadnost srpskoj naciji gotovo u cijelosti definiralo kroz pravoslavlje.

Točka 4. značajna je zbog toga što isticanje programskog načela “Balkan balkanskim narodima” predstavlja nadovezivanje Srpske stranke u Dalmaciji na službenu politiku Srbije, koje je nakon prevrata u svibnju 1903. težila emancipiranju od Austro-Ugar-

¹¹ “Vladimir Desnica”, *Hrvatski bibliografski leksikon*, 3, Zagreb 1989, str. 318.

ske. Točke 2. i 6. odnose se na solidarnost s ostalim Slavenima u Monarhiji, odnosno na rad na prosvjetnom i privrednom polju.¹²

Drugo važno pitanje koje je na skupštini riješeno jest problem unutrašnje organizacije Srpske stranke, a skupa s tim i pitanje njenog vodstva. Već na prvi pogled je uočljivo, za razliku od rješenja donesenih na skupštini u Kninu, da je ovaj put stvoren mnogo veći i precizniji organizacijski okvir. Osim toga u unutrašnjem uređenju stranke prevladao je demokratski princip o jednakosti svih članova što je do tada bio jedan od glavnih predmeta sukoba između radikala i konzervativaca. Stvoreni su: Narodna skupština, Upravni odbor, poslanički klub, mjesni odbori te novine, kao organizacijski oblici Srpske stranke, s preciznije nego do tad određenim dužnostima i ovlastima.

Narodna skupština postavljena je kao vrhovni organ stranke, koji je donosio njen program, birao Upravni odbor te nadgledao njegov rad, kao i rad poslanika Srpske stranke u Dalmatinskom saboru i Carevinskom vijeću. Skupština je trebala imati 78 članova i to: poslanike u Dalmatinskom saboru i Carevinskom vijeću, općinske načelnike iz redova općina u kojima je Srpska stranka držala vlast te biranih zastupnika.

Upravni odbor trebao je vršiti zaključke skupštine, upravlja nad organom Srpske stranke, te vrši nadzor nad ostalim srpskim listovima, te također nad poslanicima u Dalmatinskom saboru i Carevinskom vijeću. Upravni odbor je u slučaju hitnosti mogao donositi zaključke koje je poslije morao podnijeti skupštini. Sastoji se od devet članova koje bira skupština.

Poslanički klub se imao sastojati od poslanika Srpske stranke u Dalmatinskom saboru i Carevinskom vijeću, mjesni odbori su trebali biti organi stranke na lokalnoj razini, s tim da na mjestu gdje uvjeti za formiranje mjesnog ne postoje, tu funkciju ima vršiti povjerenik.¹³ Za predsjednika stranke, odnosno Upravnog odbora, izabran je Antun Pugliesi (nakon odreke Antuna Fabrisa), a u odboru su radikali imali većinu.

Ovakav ishod skupštine potvrdio je prevlast radikalne struje. To se najprije ogleda kroz programske osnove, a zatim i kroz vodstvo stranke. Osim toga, konzervativci više nisu imali svoje glasilo, pa oba srpska lista: *Srpski glas* i *Dubrovnik* donose stavove radikalnog krila stranke. Međutim neriješeno pitanje glasila stranke, koje je Skupština ostavila Upravnom odboru na rješavanje, ipak pokazuje da utjecaj konzervativaca nije sasvim uklonjen. Naime, iako politički jači, radikali nisu uspjeli ni *Srpski glas* ni *Dubrovnik* nametnuti za glasilo Srpske stranke. O pitanju glasila stranke Upravni odbor je raspravljao na sjednici u Dubrovniku 7. i 8. 12. 1904. Tada je odlučeno da *Srpski glas* prestane izlaziti 1.1. 1905., a da novi organ stranke postane *Dubrovnik* koji će 30. 6. 1905. postati *Srpski list*.¹⁴ Ova odluka, isprva, nije naišla ni na kakav odjek. Tek u posljednjem broju *Srpskog glasa* od 7.1. 1905., u člancima "Poslije dvadesetpet godina" i "Morituri..." nalazimo naznake da radikali nisu bili zadovoljni odlukom o gašenju *Srpskog glasa* te da u njoj

¹² Usporedi "Revidirani program Srpske stranke", *Srpski glas*, XXIV/1903, br. 32 i "Naš program", *Srpski list*, I/1880, br. 1.

¹³ "Glavne misli u organizaciji Srpske narodne stranke u Primorju", *Srpski glas*, XXIV/1903, br. 32.

¹⁴ "Domaće vjesti", *Dubrovnik*, XIII/1904, br. 50; "Domaće", *Srpski glas*, XXV/1904, br. 50.

vide utjecaj konzervativaca u Upravnom odboru, koji su gašenjem *Srpskog glasa* htjeli eliminirati dio javnog utjecaja radikala.¹⁵ Dodatno svjetlo na ovo pitanje baca članak "Srpski glas", objavljen u listu *Dubrovnik*. U njemu Maksimilijan Srdelić, novi urednik *Dubrovnika*, koji je na to mjesto došao nakon smrti Antuna Fabrisa, optužuje radikale oko *Srpskog glasa* za nastojanje na razbijanju stranke i organizacijskog okvira postignutog na skupštini u Splitu, akcentirajući posebno Nikolu Subotića, koji je i sam bio član Upravnog odbora stranke.¹⁶ Osim toga, ovdje treba imati na umu da je Maksimilijan Srdelić, iako Srbin katolik, bio pristalica konzervativne struje u Srpskoj stranci.¹⁷ Stoga je njegovu nazočnost na uredničkoj stolici lista *Dubrovnik*, a s tim i ovakvu reakciju na pisanje *Srpskog glasa*, moguće protumačiti kao porast utjecaja konzervativne struje na buduće glasilo stranke. Međutim, odluka Upravnog odbora da *Dubrovnik* od 30.6. 1905. postane glasilo Srpske stranke, pod imenom *Srpski list* nije izvršena. *Dubrovnik* je nastavio izlaziti pod svojim starim imenom, a Srpska stranka nije dobila svoje službeno glasilo. Stoga možemo pretpostaviti da su sukobi konzervativaca i radikala nastavljeni iako u *Dubrovniku*, jedinom srpskom listu tog doba, o tome nema traga. Ta tema međutim izlazi iz okvira ovog rada.

Zaključak

Sukobi unutar srpskog nacionalnog pokreta u Dalmaciji, koji su kulminirali krajem 1902. i početkom 1903. rascjepom u *Srpskom glasu*, glasilu Srpske stranke, u literaturi su nedostavno obrađeni. Stoga smo se u ovom radu podrobnije pozabavili tim pitanjem.

Rascjep je, naime, bio kraj dugogodišnjih manje-više vidljivih sukoba dviju struja unutar srpskog nacionalnog pokreta - konzervativaca i radikala - oko nekih osnovnih pitanja srpskog nacionalizma. Do rascjepa je došlo nakon jedne godine (1902.) relativnog odsustva javnih sukoba između dviju suprotstavljenih struja i riječ je u stvari o preuzimanju *Srpskog glasa* od strane radikalne struje. Nakon toga konzervativci su počeli izdavati *Primorski srpski list*, koji je kao i njegov nasljednik *Novi srpski list* vrlo brzo prestao izlaziti.

Programska gledišta drugi su predmet sukoba. Ona su konzervativce vodila ka tradicionalnom poimanju srpstva koje se u najvećoj mjeri iskazuje kroz pripadnost pravoslavnoj crkvi te prihvaćanju Austro-Ugarske Monarhije kao zadanog okvira za političko djelovanje. Na drugoj strani, radikali, uz inzistiranje na vjerskoj toleranciji, imaju svoju

¹⁵ "Poslije dvadesetpet godina", "Morituri...", *Srpski glas*, XXV/1904, br. 52.

¹⁶ "Srpski glas", *Dubrovnik*, XIII/1904, br. 3.

¹⁷ O tome svjedoči članak "Srbi triju vjera objavljen u *Srpskom glasu*, XIX/1898, br. 23, gdje Srdelić izlaže stajališta o odlučnoj važnosti pravoslavne crkve za srpski nacionalizam, podupirući tako, u polemici koja je tada bila u tijeku, stajališta konzervativne struje u Srpskoj stranci. Osim toga Srdelić je bio urednik kratkotrajnog *Novog srpskog lista*, glasila kojeg su pripadnici konzervativne struje u Srpskoj stranci izdavali od svibnja do kolovoza 1903.

projekciju srpskih nacionalnih ciljeva koji su bez zadržke inzistirali na potpunom povezivanju svih krajeva koje smatraju srpskim sa Srbijom bez obzira na okvire Monarhije. Ova ideološka različitost odrazila se i na pitanje organizacije stranke, gdje su konzervativci htjeli zadržati odlučujući utjecaj konzerviranjem institucije “vođe” (kakav je svojevremeno bio Sava Bjelanović), dok su radikali inzistirali na potpunoj demokratizaciji te izboru vodstva. Rascjep u *Srpskom glasu*, koji je Srpsku stranku ostavio bez službenog organa i skoro doveo do potpune podjele, ipak je nakon razdoblja polemika, saniran. Naime sredinom 1903. ipak je među sukobljenim strujama došlo do konsenzusa te je od 14.-16. kolovoza 1903. u Splitu održana skupština Srpske stranke. Na skupštini je revidiran program stranke te je sproveden novi organizacijski okvir. U jednom i u drugom, kao i u činjenici da je za predsjednika stranke (odnosno njenog Upravnog odbora) izabran Antun Pugliesi, Srbin katolik iz Dubrovnika i pripadnik radikalne struje, potvrđuje prevlast radikalne struje u stranci. Međutim neuspjeh u rješavanju pitanja organa stranke te gašenje neosporno radikalnog *Srpskog glasa* upućuje da konzervativci nisu bili sasvim potisnuti, što je značilo i nastavak sukoba unutar srpskog nacionalnog pokreta u tadašnjoj Dalmaciji i nakon skupštine u Splitu 1903.

Tihomir Rajčić: THE SPLIT WITHIN THE SERBIAN NATIONAL MOVEMENT IN DALMATIA AT THE END OF 1902 AND DURING 1903

Summary

In the paper the author investigates the split within the Serbian party in Dalmatia at the end of 1902 and during 1903 which represented the culmination of the more or less evident conflict between two options within Serbian nationalism which had been going on for years: between the conservatives and the radicals over the basic problems of Serbian nationalism. The author offers an analysis of these problems.

In the first place, the conflict centered around who will control the paper *Srpski glas* (The Serbian Voice) the official party paper. During the period under consideration this problem was not solved and it continued to be a subject of contention within Serbian nationalism in Dalmatia.

The platform of the party was the other issue involved in the conflict. The conservatives leaned toward a traditional idea of Serbian identity which was primarily reflected through membership in the Orthodox church and accepted the Austrian-Hungarian monarchy as the given framework of political activity. On the other hand, the radicals refused to identify the Serbs with the Orthodox church and held to a projection of Serbian nationalism which, without any reservations, insisted on the unification of all regions that they deemed Serbian regardless of the framework of the monarchy.

These ideological differences were reflected on the level of the organization of the party where the conservatives sought to maintain their decisive influence by conserving the institution of the "leader" (exemplified for instance by Savo Bjelanović) while the radicals insisted on total democratization and elections of the leadership.

During the second part of 1903 the split was smoothed over. The Serbian party held their convention from August 14-16 in Split. The convention revised the program of the party and set down a new organizational framework. Both of these procedures, as well as the fact that a Catholic Serb from Dubrovnik and member of the radical group was elected president of the party (its Governing Board), confirmed the domination of the radical group within the party.

However, the failure to solve the problem of the official party paper and the fact that the undoubtedly radical *Srpski glas* ceased being published indicates that the conservatives were not wholly pushed aside which meant that conflicts within Serbian nationalism were to continue after 1903.